

Szociológiai és Társadalompolitikai Intézet

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Földházi Erzsébet

**Az első házasságkötés után
A párkapcsolatok dinamikája, egyszülős családok kialakulása és megszűnése
Magyarországon a 20. század második felében**

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Spéder Zsolt
Igazgató, KSH NKI

Budapest 2008

© Földházi Erzsébet

Tartalomjegyzék

I. A munka célja, előzményei	1
<i>Elméleti és empirikus előzmények</i>	1
<i>A disszertáció célkitűzései</i>	6
II. Az alkalmazott módszer és annak indoklása	7
III. A dolgozat főbb tudományos megállapításai, eredményei	9
IV. A dolgozat hasznosítására vonatkozó észrevételek	18
V. Főbb hivatkozások	21
VI. A szerzőnek a témában megjelent publikációi és előadásai	26

I. A munka célja, előzményei

Disszertációmban az első házasságot követő párkapcsolati dinamikát vizsgálom: a házasság felbomlásában illetve a válást követő új párkapcsolatok kialakulásában szerepet játszó legfontosabb tényezőket. A dolgozatban elsősorban a demográfiai változók hatására térek ki – ez általában mindkét folyamat esetében erős és szignifikáns -, de a társadalmi státusz és a kulturális háttér egy-egy változóját (iskolázottság, vallásosság) is bevonom. Olyan kérdésekre keresünk választ, hogy a szülői háttér, a gyermekkori család összetétele, a szülők válása növeli-e a házasság felbomlásának kockázatát; hogy a gyermekek száma vagy az életkoruk befolyásolja-e inkább ezt a kockázatot; hogy valóban különböznek-e a férfiak és a nők sikeres párkapcsolat kialakításának esélyei a válás után; hogy a gyermekek csökkentik-e az új párkapcsolat kialakulásának valószínűségét; hogy mennyiben különbözik ez a hatás a férfiaknál és a nőknél, stb.

Ezekhez a kérdésekhez az egyszülős családok iránti kezdeti érdeklődés vezetett. Amikor elkezdtem a témával foglalkozni, hamarosan világossá vált számomra, hogy az egyszülős családforma csupán egy átmeneti állapot, és hogy kialakulásának módjától függően valójában más és más élethelyzetet jelent. Elsősorban azok az egyszülős családok érdekeltek, amelyek párkapcsolat (házasság vagy élettársi kapcsolat) felbomlásával keletkeztek, és az egyszülős helyzetből kivezető utak közül is az új párkapcsolatok kialakulásának szenteltem a legnagyobb figyelmet. Ily módon visszajutottam a szülők párkapcsolataihoz, illetve szélesebb értelemben a gyermekes és gyermektelen párkapcsolatok dinamikájához. Dolgozatomban az első házasság felbomlásával és az azt követően kialakuló, együttélésen alapuló párkapcsolatokkal – házassággal és élettársi kapcsolatokkal – foglalkozom, valamint azzal, hogy milyen szerepet játszanak ezekben a folyamatokban a gyermekek.

Elméleti és empirikus előzmények

A párkapcsolatok felbomlására vonatkozóan számos elmélet született, leggyakrabban a közgazdasági és szocializációs elméletekhez folyamodnak a kutatók magyarázatért; az új párkapcsolatok kialakítását a házassági piac elmélete fogja keretbe, a csereelmélet pedig mindkét folyamat esetében jelentős magyarázó erővel bír.

A közgazdasági elméletek a családot olyan gazdasági egységként fogják fel, amelyben a résztvevők különféle befektetéseket eszközölnek és javakat halmoznak fel – ebben a szemléletben például a gyermek is a házasság-specifikus tőke része -, és a házasság illetve a kapcsolat tartama során növekszik ezek értéke. A kapcsolat felbomlásakor a feleket veszteség éri, amelynek várható mértékét mérlegelik a kapcsolat felbontásáról hozott döntés során.

A szocializációs elmélet szerint a gyermek növekedése során sajátítja el azokat az értékeket, ismereteket és készségeket, amelyek mintát adnak számára a családi élethez és a társadalomba való beilleszkedéshez. Ezzel magyarázható például az a jelenség, hogy az elvált szülők gyermekei maguk is gyakrabban válnak el: a viselkedésminta öröklődik.

Az új párkapcsolatok kialakulását magyarázza a házassági piac elmélete. A párválasztásra törekvő személy általában rendelkezik bizonyos preferenciákkal, elvárásokkal a leendő társával kapcsolatban, illetve a párválasztás révén bizonyos szükségleteit igyekszik kielégíteni. A döntések a házassági piacon születnek, ahol a párt kereső személyek egyrészt bemutatják saját erőforrásaikat, másrészt felméri a potenciális partnerek különböző tulajdonságait. Ezek a tulajdonságok nagyon sokfélék lehetnek, a mi szempontunkból elsősorban a gazdasági, kulturális és demográfiai tényezők fontosak. Az elváltak esetében speciális körülményként figyelembe kell vennünk az először párkapcsolatot keresőkénél magasabb életkort, valamint azt, hogy ekkor már gyermekük is lehet.

A csereelmélet mindkét folyamatra alkalmazható: a válásra és az új párkapcsolatok kialakulására is. *Lewis* és *Spanier* (1979) négyféle hatást vett figyelembe a válást befolyásoló tényezők vizsgálatakor: a *házasság vonzásait* és a *házasság feszültségeit*, mint házasságon belüli tényezőket, valamint *más életforma vonzásait* (alternatívákat) és a *külső nyomásokat* (gátakat), mint házasságon kívüli tényezőket. Az első két tényező a *házasság minőségét* határozza meg, és így közvetett hatással van a stabilitásra, az utóbbi kettő pedig közvetlenül befolyásolja azt. Hasonló módon mérlegelhetők a párkapcsolat létesítése és a pár nélkül maradás alternatíváinak előnyei és hátrányai is.

A ***szülők válásának*** hatását a felnőttkori párkapcsolatok bomlására széles körben kimutatták, azonban ez a hatás nem túl erős (Amato, 1996; Pope-Mueller, 1976; Greenberg-Nay, 1982), viszont még azoknál is megfigyelhető, akiknek a szülei felnőttkorukban váltak el (de Graaf-Kalmijn, 2006; Wallerstein et al., 2000). Ezt a jelenséget a

szocializációval magyarázzák (Raschke, 1988), a válás pszichológiai gátjainak csökkenésével (Amato, 1996), illetve az alacsonyabb státuszhelyzettel (Feng-Giarusso, 1999).

A **korai házasságkötés** növeli a válás kockázatát (Andersson, 1997; Kiernan, 1986; Kravdal, 1988), a közgazdasági elméletek szerint azért, hogy nem fordítanak elegendő időt és energiát a megfelelő partner keresésére és nem rendelkeznek a sikeres házassághoz szükséges érzelmi, iskolázottsági és gazdasági erőforrásokkal (Martin-Bumpass, 1989).

A **házasság előtt együtt élők** nagyobb eséllyel válnak el (White, 1987; Booth-Johnson, 1988; Thornton, 1991), aminek egy lehetséges magyarázata, hogy a házasságra lépés módja egyfajta szelekciót is jelent, a liberálisabb nézeteket vallók könnyebben el is válnak. Kiernan (2002) azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy ez a jelenség nem olyan általános, mint korábban gondolták, mert számos európai országban nincs ilyen összefüggés. Dourleijn és Liefbroer (2006) ezt azzal magyarázza, hogy a házasság előtti együttélés hatása függ az élettársi kapcsolat elterjedtségétől az adott társadalomban.

A **házasság előtti szülés** szintén növeli a házasságbomlás kockázatát, főként a házasság első éveiben (Andersson, 1997; Lyngstad, 2006; Waite-Lillard, 1991; Martin-Bumpass, 1989).

A **gyermek** léte növeli a házasság stabilitását, mert növeli a házasság értékét, ezáltal a felbontás költségeit is. A gyermek növekedésével a válás kockázata emelkedik, és ez a hatás a legerősebb az elsőszülötteknél (Andersson, 1997, Kravdal, 1988; Becker-Landes-Michael, 1977; Waite-Lillard, 1991; Brüderl-Kalter, 2001).

A válás összefüggésben áll a házasságban tapasztalt **elégedettség** is, az elégedettség pedig a házasság első éveiben csökken, a későbbi években emelkedik (Rollins – Feldman 1970; Rollins – Cannon 1974; Spanier et al. 1975; Fergusson et al. 1984; Booth et al. 1986). Az elégedettség változása az életút személyes eseményeihez (pl. iskola befejezése, karrierépítés) és a gyermekek születéséhez kapcsolódik. Ezek az eredmények keresztmetszeti jellegű vizsgálatokon alapultak, így nem tudták kiszűrni a kohorsz-hatást, valamint az életkor és más befolyásoló tényezők hatását, longitudinális vizsgálatok során azonban nem találtak U alakú görbét (White – Booth 1985; Caroline – George Vaillant 1993; VanLaningham et al., 2001; Glenn, 1998).

A **magasabb képzettségűeknél** a válási arány lehet, hiszen ők jobban megengedhetik maguknak, hogy külön otthonban, külön háztartásban éljenek. A képzetten nők

(éppúgy, mint az iskolázottabb férfiak) általában jobban bízhatnak abban, hogy az egyéb nehézségekkel is képesek lesznek megküzdeni, éppúgy, mint az újrakezdés nehézségeivel, de annak potenciális lehetőségeit is ki tudják használni. Ugyanakkor ennek ellenkezőjére, vagyis magasabb iskolai végzettségűek körében tapasztalt alacsonyabb válási valószínűségekre vonatkozóan is vannak kutatási eredmények (Mott – Moor 1979). Glick és Norton 1979-ben rámutatott arra, hogy ez a hatás feltehetően annak köszönhető, hogy azok az egyéni, társadalmi és gazdasági körülmények, amelyek meghatározzák a magas iskolai végzettséget, a házasság stabilitása irányába hatnak (Raschke 1988).

Úgy tűnik, hogy mindkét fentebbi érvelés igaz lehet, csak más-más időszakra vonatkozóan, ahogyan ezt Graaf és Kalmijn (2006) Hollandiában kimutatta. Azokban az időkben, amikor a válás még nem volt annyira elterjedt, mint napjainkban, a magasabb képzettségűek nagyobb eséllyel váltak el, mint az alacsonyabb képzettségűek. A válások tömeges elterjedésével azonban ez a tendencia megfordult, és ma már a házasságbomlás esélye a kevésbé képzettek között magasabb. Martin (2006) az Egyesült Államokban, Raymo és munkatársai (2004) pedig Japánban jutottak hasonló következtetésre.

A **vallás** általában meglehetősen erős hatást gyakorol a házasság stabilitására – mint a tradicionálisabb családi értékek forrása és a magasabb szintű erkölcsi elkötelezettség forrása. Magyarországon Bukodi és Róbert (2002) talált negatív kapcsolatot a vallás és válási kockázat között, Hollandiában Graaf és Kalmijn (2003) mutatta ezt ki.

A válások gyakoriságában a naptári időszakban bekövetkezett változások egyrészt a válásra vonatkozó törvények változásait tükrözik, másrészt pedig a szélesebb értelemben vett társadalmi-gazdasági és kulturális változásokat (Kravdal 1988; Andersson 1997).

Wagner és Weiss (2006) európai longitudinális válásvizsgálatok *metaelemzése* alapján arra következtettek, hogy a válásra hajlamosító tényezők az egyes országokban eltérő módon fejtik ki hatásukat, az adott ország társadalmi-gazdasági-kulturális jellemzőinek függvényében. Azokban az országokban, ahol a házasságot szigorú normák szabályozzák, a házasság előtti együttélés nagyobb hatással van a válásra, mint azokban az országokban, ahol ez a szabályozás gyengébb. Továbbá, minél kevesebb tényező korlátozza a válást, annál gyengébb a kapcsolat a szülők válása és a gyermekek válási kockázata között.

A **válást követő új párkapcsolatok** esetében a minta *nemenként* különböző: a férfiak gyakrabban és az előző kapcsolat megszűnését követően hamarabb és nagyobb gya-

korisággal lépnek új párkapcsolatra, mint a nők. Az *életkor* emelkedésével párhuzamosan egyre alacsonyabb az új párkapcsolat létrejöttének valószínűsége, és ez a csökkenés a nők esetében nagyobb mértékű, mint a férfiaknál (Graaf – Kalmijn 2003; Wu – Balakrishnan 1994; Haskey 1999; Parker 1999; Hughes 2000).

Tudjuk, hogy a *szülők válása* növeli annak valószínűségét, hogy gyermekük majdani párkapcsolata felbomoljék (Amato 1996), kérdés azonban, hogy ugyanilyen hatás érvényesül-e az új párkapcsolatok kialakulását illetően. Sweeney (1995) nem talált szignifikáns kapcsolatot az újrահázasodás és az ép szülői családban való nevelkedés között, és hasonló eredményre jutott Bernhardt (2000) házasságok és élettársi kapcsolatok vizsgálata során.

Az előző kapcsolatból származó *gyermek*ek a nőknél általában akadályt jelentenek az új társra találásban, ugyanakkor azonban a többgyermekes elvált nők számára erős a gazdasági kényszer az új párkapcsolat kialakítására (Bumpass et al. 1990). A férfiak esetében vegyesebb a kép: egyes felmérések szerint csökkenti az új párkapcsolat kialakulásának esélyét (Bernhardt 2000; Keij – Harmsen 2001; Ermisch 2002), mások szerint nincs rá hatással (Parker 1999; Hughes 2000; Stewart et al. 2003).

A *házasság időtartama* többféleképpen befolyásolhatja az újrահázasodást, illetve új élettársi kapcsolatok kialakítását. Akik viszonylag hosszú ideig éltek házasságban, elképzelhető, hogy sokkal inkább „házasságorientáltak”, ezért hamarabb határoznak újra emellett. Az is lehetséges, hogy a felnőtt életük nagy részét házasságban leélők kevésbé tudnak alkalmazkodni az egyedülálló életformájához. Másrészt, azt is feltételezhetjük, hogy a hosszú házasságot felbontók lassabban találnak új párra, mivel elvesztették kapcsolatukat a házassági piaccal, és kevésbé rendelkeznek az új partner megtalálásához szükséges készségekkel (Bumpass et al. 1990; Bernhardt 2000).

A *magasabb társadalmi-gazdasági státus* a férfiak esetében általában nagyobb, a nőket tekintve kisebb újrահázasodási aránnyal jár. Az utóbbi összefüggés azzal magyarázható, hogy az alacsonyabb státusúak jobban rá vannak szorulva a másik fél támogatására, kevésbé képesek eltartani magukat, a magasabb státusúak viszont ilyen kényszernek kevésbé vannak kitéve. Továbbá, a magasán képzett nők a házassági piacon kevesebb hasonlóan magas képzettségű lehetséges partner közül válogathatnak. Ugyanakkor úgy is vélekedhetünk, hogy a képzettség emelheti a nők vonzerejét (például a magasabb jövede-

lem miatt, ami elősegíti a család anyagi stabilitását), ezért ők nagyobb eséllyel házasodnak újra (Graaf-Kalmijn, 2003; Bumpass et al. 1990).

A **vallásosság** az elváltak esetében két, ellenkező végeredménnyel járó mechanizmust léptethet működésbe. Egyrészt feltételezhetjük, hogy a vallásos személyek nagyobb valószínűséggel kötnek újra házasságot, mint hogy egyedül maradjanak, mert számukra ez a legmegfelelőbb kerete egy új intim kapcsolatnak. De gondolkodhatunk úgy is, hogy a katolikus egyház fenntartásokkal él az újránházassággal szemben – bár ennek valószínűleg mostanában már nincs komoly visszatartó hatása. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy a vallásos személyek kisebb eséllyel választják az együttélést, mert a nem formalizált együttéléssel szemben elutasítóak. Így tehát a vallásosság az újránházasságra pozitív, az együttélésre negatív hatást gyakorol (Graaf – Kalmijn 2003).

A gazdag elméleti és kutatási előzmények szolgálták kutatásom kiindulópontjával és ezekre alapozva fogalmaztam meg hipotéziseimet.

A disszertáció célkitűzései

A válásban és az azt követő új párkapcsolatok kialakulásában szerepet játszó tényezőket vizsgáló nemzetközi és részben magyarországi kutatások alapján dolgozatomban arra vállalkozom, hogy a már meglévő ismereteket elmélyítsem és képet adjak arról, hogy Magyarországon mely tényezők a legfontosabbak és hogyan működnek.

A változók négy csoportjára összpontosítottam, az alapvető szociodemográfiai jellemzők (nem és életkor) mellett: a szülői háttérre, a párkapcsolat jellemzőire, a gyermekekre, továbbá olyan fontos egyéb változókra, mint a képzettség és a vallásosság. Ezek közül is kiemelt figyelmet szenteltem annak, hogy a gyermekek léte, a gyermekek esetében pedig a gyermekek száma és életkora hogyan módosítja a válás kockázatát és az új párra találás esélyét.

II. Az alkalmazott módszer és annak indoklása

A vizsgálat fő kérdése az volt, hogyan befolyásolják egyes demográfiai illetve társadalmi-gazdasági tényezők a házasságok felbomlását, s ezáltal a gyermekes házasságok esetén az egyszülős családok kialakulását, illetve ezt követően az új párkapcsolatok formálódását, mint az egyszülős állapotból kivezető utat. Az elemzések során a KSH NKI „Életünk fordulópontjai” című panelvizsgálatának első hullámát használtam.

Tehát az elemzések fókuszában az állt, hogy a gyermekek milyen hatással vannak a házasság felbontására és azt követően az új párkapcsolatok kialakulására, és hogy hogyan befolyásolják ezeknek az eseményeknek az időzítését. Az ilyen típusú kérdésfeltevésnek a regressziós elemzés felel meg, s az általam választott módszer az eseménytörténeti elemzés volt.

Az eseménytörténeti elemzés célja annak meghatározása, hogy milyen tényezők állnak kapcsolatban a vizsgált esemény időzítésével. Az eseménytörténeti vagy kockázati modellek (hazard model) regressziós modellek, amelyekben egy esemény előfordulásának kockázatát (risk) egy változókészlet segítségével becsüljük meg. A kockázati modelleket két alapvető tulajdonságuk különbözteti meg más típusú regressziós modellektől. Az egyik az, ebben az esetben lehetőség van olyan megfigyelések figyelembevételére is, amelyek esetében csak részleges információ áll rendelkezésre az esemény bekövetkezésének időpontjáról: ezeket cenzorált megfigyeléseknek nevezzük (censored observations). A másik ilyen tulajdonság az, hogy a magyarázó változók értékei változhatnak a megfigyelési időszak során. Az ilyen típusú változók a dinamikus (time-varying) változók. A kockázati periódus az az időszak, amikor fennáll a kockázata egy bizonyos esemény bekövetkezésének. Az eseménytörténeti elemzés célja tehát az, hogy becslést adjunk a vizsgált esemény bekövetkezésének esélyére a kockázati periódus tartama alatt.

Az elemzés során szakaszonként konstans eseménytörténeti modellt alkalmaztam, vagyis feltettem, hogy a vizsgált esemény előfordulásának esélye állandó a kockázati idő mint kategoriális változó minden egyes kategóriájában, de a különböző kategóriákban különböző lehet. Az eredményeket relatív kockázatok formájában mutatom be.

Az első házasság felbomlásának vizsgálata során külön modellt állítottam fel a szocializációs hatás, a házasság kezdetekor ható tényezők, a gyermekek hatása, a periódus-hatás valamint a vallásosság és az iskolázottság hatásának vizsgálatára, végül pedig

az összes változót egy modellben szerepeltetve vizsgáltam a hatások módosulását. A modellekben – és az első házasság felbomlására vonatkozó vizsgálatban – csak a nőket szerepeltettem, mégpedig azért, mert a válást követően a gyermekek általában a nőknél maradnak, és így ők alkotják az egyszülős családok túlnyomó részét.

Az új párkapcsolatok elemzésekor is több modellt alakítottam ki, amelyeket külön becsültem a férfiakra és a nőkre, mert korábbi kutatásokról ismert, hogy az új párkapcsolatok időzítése és előfordulási gyakorisága lényeges különbséget mutat a két nem között. A férfiakra és a nőkre is három-három modellt becsültem: az elsőben az életkor és a családi háttér szerepelt, a másodikban ezt kibővítettem a megszűnt házasság és a gyermekek jellemzőivel, végül a harmadikban – az előzőek mellett – a vallásosságot és az iskolázottságot is szerepeltettem.

Az elemzéshez felhasznált adatok ebben a formában keresztmetszeti adatok, tehát sok esetben nem felelnek meg az eseménytörténeti elemzés adatszükségletének, számos esetben azonban a retrospektív adatokból is megfelelően rekonstruálható a vizsgált események időbeli bekövetkezése, egymásutánisága. Így ez az adatbázis, ha korlátozottan is, alkalmas eseménytörténeti elemzésre. A további adatfelvételi hullámokból származó adatok kiszélesítik ennek az elemzési formának a lehetőségeit és hosszabb távon alaposabb és részletesebb vizsgálatokat tesznek lehetővé.

III. A dolgozat főbb tudományos megállapításai, eredményei

Az első házasság felbomlására és az azt követő új párkapcsolatok kialakulására ható tényezők közül elsősorban a demográfiai tényezőket vizsgáltam, mégpedig két okból. Egyrészt, a demográfiai változók hatása általában erősen és szignifikánsan jelentkezett a korábbi kutatások során, és ezek közül a gyermekek szerepének vizsgálata volt az elsődleges célom. Másrészt, a felhasznált adatbázisban más – társadalmi-gazdasági – jellegű változók kevésbé álltak rendelkezésre az eseménytörténeti elemzéshez szükséges formában.

Az első házasság felbomlása

Az első házasság felbomlásának vizsgálatakor több különböző modellt becsültem, amelyekkel különböző hipotéziseket teszteltem.

1. Az első modellben a *szocializációs hatást* teszteltem. A gyermekkorban felbomlott család több mint másfélszeresére növeli a válás esélyét az első házasság esetén, a nagycsaládban – két vagy több testvérrel együtt nevelkedés pedig csökkenti a válás kockázatát.

A testvérekkel való nevelkedés pozitív, a családbomlás esélyét csökkentő hatása a két vagy több testvérrel nevelkedőknél valószínűleg azzal függ össze, hogy gyermekkorukban megszokták egyfajta családi miliót, és ehhez hasonló életet igyekeznek berendezni maguknak. Elképzelhető továbbá a testvérektől kapott társas támogatás is, amely segíthet a házasságban felmerülő problémák megoldásában.

2. A második modellben a *házasság kezdetekor ható tényezőket* vettem figyelembe. Az igen fiatal életkorban – 18 éves kor előtt – kötött házasságok egyértelműen bomlékonyabbnak bizonyultak a későbbi életkorokban kötött házasságoknál. Ugyanilyen irányú, de nagyobb mértékű kockázatnövelő hatással jár a házasság előtti együttélés.

A házasságkötést megelőző együttélés, a házasságon kívül született gyermek és a nagyon fiatal korban kötött házasság várakozásainknak megfelelően nagyobb válási esélyekkel jár együtt.

3. Az előző modellhez hozzávéve a **gyermek**ek adatait, a 26 éves kor után kötött házasságoknál a válási kockázat lecsökkent, de csupán gyengén szignifikáns a hatás, és a házasság előtti együttélés hatása szintén csökkent valamelyest. A házasságot megelőzően született gyermek csaknem másfélszeresére növeli a házasságomlás valószínűségét.

Az elemzésben központi szerepet kap a gyermekek száma és közülük a legfiatalabb életkora, amit egy interakciós változó segítségével vizsgáltam. A gyermekek számának, illetve a legkisebb gyermek életkorának külön-külön figyelembe vett hatása kisebb mértékben javította a modell illeszkedését, mint a két változó kombinációja. Referenciakategóriának a kétgyermekes, 0–3 éves gyermekkel rendelkező nők csoportját választottam. Ehhez viszonyítva a gyermektelenek 2,19-szeres eséllyel válnak el, ami a várakozásoknak megfelelően a legmagasabb válási kockázat, az összes többi kategóriát figyelembe véve. Az egygyermekes nők esetében a válás valószínűsége már jóval kisebb, a legalacsonyabb azonban nem a 0–3 éves gyermekkel rendelkezők körében, hanem a már iskoláskorú gyermekeknél. A család ebben az időszakban már „átvészelte” a házasságkötés és az első gyermek megszületésének krízisét, újabb gyermekük (még) nem született, tehát egy viszonylag konszolidált helyzetben élik mindennapi életüket. A gyermekszám és a legfiatalabb gyermek életkora a két- és háromgyermekesek további csoportjaiban nem szignifikáns.

Az eredmények összhangban vannak azokkal a korábbi megállapításokkal, amelyek szerint a gyermektelen házaspárok esetében a legnagyobb a házasság felbomlásának kockázata, a gyermekek számát és a legfiatalabb életkorát illetően azonban már nem egyértelmű a hatás. Több gyermek nem feltétlenül vezet alacsonyabb válási kockázathoz. A második gyermek megszületése jelenti a legerősebb stabilizáló hatást, további gyermekek születése azonban már nincs ilyen hatással. A legkisebb gyermek életkora elsősorban az egygyermekeseknél érvényesül szignifikánsan és a várt irányban. A kétgyermekesek esetén a 4–6 éves gyermekeknél csökken a válás esélye, de a hatás gyenge. Ennek a jelenségnek az lehet a magyarázata, hogy a második gyermek vállalása a legtöbb esetben tudatosan történik, valójában nem a gyermekszületés stabilizálja a házasságot, hanem a stabil házasságokban születnek meg a második gyermekek – és így már érthetőbbé válik, hogy miért nem tapasztaljuk a gyermek életkorának hatását. A három- és többgyermekesek esetében más mechanizmusok működését feltételezhetjük. A 0–3 éves korban megnövekedett családbomlási esélyek arra vezethetők vissza, hogy a harmadik, illetve

többedik gyerekek megszületését más szándékok vezérelhetik, mint az első és második gyermek születését. A harmadik gyerek gyakorta mintegy „véletlenül”, nem tervezetten fogan; sok esetben a megromlott kapcsolat megjavításának, további fenntartásának eszköze akar lenni, vagy részben motiválhatja a nagycsaládosokat megillető kedvezmények figyelembevételére. Ezekben az esetekben azonban hamar kiderülhet, hogy mégsem érték el a kívánt hatást, és így még a gyermek egészen fiatal korában felbomolhat a házasság.

4. A negyedik modellben a *periódus-hatást* néztem meg, vagyis azt, hogy a naptári időszak változása milyen hatással van a válások bekövetkezésére. Az 1960 előtt bekövetkezett válásokhoz viszonyítva az egyes ötéves periódusokban a válási esélyek folyamatosan emelkednek, kivéve az 1990–1994 közötti időszakot, amikor is egy kisebb visszaesés tapasztalható. 1995–2001 között már több mint két és félszeres annak a kockázata, hogy az első házasság válással ér véget.

. A válások egyre növekvő társadalmi elfogadottsága, a nők kereső munkába való bekapcsolódása, a gyermekgondozási intézményhálózat kiépülése a válások nagyobb elterjedését segítették elő. Az 1990–1994 közötti időszakban tapasztalható visszaesés a válás jogi szabályozásának megváltozása, a válás eljárásjogi szigorítása miatt következett be. Ez az egyetlen olyan változó, amelynél a vallásosság és az iskolázottság bevonása lényegesen hatott a kockázatok alakulására, mégpedig úgy, hogy csökkentette periódus-hatást. Ez várható volt, hiszen mindkét tényező lényeges szerepet játszik a házasságok felbomlásában.

5. Az ötödik modellben a *vallásosságot és az iskolázottságot* szerepeltettem. A vallásosság hatása szépen kimutatható: az egyházi tanításokat követő vallásossághoz viszonyítva a maguk módján vallásosaknál csaknem másfélszeresére, a nem vallásosaknál (illetve azoknál, akik nem tudták megmondani, hogy vallásosak-e) közel kétszeresére növekszik a válási kockázat. Azt mondhatjuk, hogy minél elkötelezettebben vallásos valaki, annál kisebb az esélye annak, hogy első házassága válással ér véget. Az iskolázottság esetében a legalacsonyabb végzettségűeket tekintve referenciakategóriának, a szakmunkások és az érettségizettek körében másfél gyakoribb a válás, míg a felsőfokú végzettségűeknél az esélynövekedés az előbbinek csupán a fele.

Ez az eredmény összhangban van az előzetes feltevésekkel, amelyeknek az volt az alapja, hogy a vallásos emberek konzervatívabbak, számukra fontosabb értéket képvisel a

család, mint a nem vallásosak számára. A vallásos emberek a házasságot egész életre szóló köteléknek tekintik.

Míg a demográfiai jellegű változók hatása a válásra általában erős és egyértelműen meghatározott, nem így van ez a társadalmi-gazdasági jellegű tényezőknél. Az iskolázottság vizsgálata – amint a korábbiakban már láttuk, egymásnak ellentmondó kutatási eredményeket hozott. Esetünkben a magasabb iskolai végzettség magasabb válási kockázattal járt, a felsőfokú végzettségűeknél kicsit kisebb mértékben, mint a szakmunkásoknál és az érettségizetteknél. Ebben az esetben az a magyarázat érvényesül, hogy a munkaerőpiacon kedvezőbb helyzetben lévők nagyobb valószínűséggel válnak el, mert önállóan is képesek megélhetésük gazdasági forrásait biztosítani. A felsőfokú végzettségűeknél tapasztalt csökkenés annak az előzővel ellentétes hatásnak lehet a következménye, hogy a házasságban felhalmozott különféle tőkék nagysága már olyan mértékű, ami túl nagy veszteséget jelentene a házaspár számára a házasság felbomlása esetén.

6. A hatodik ún. „*teljes*” *modellbe* bevontam az összes eddig szereplő változót. Az eddigiekben tapasztalt hatások a legtöbb tényező esetében nem vagy csak kismértékben módosultak: a teljes családban való nevelkedés, a házasság előtti együttélés és a vallásosság hatása kismértékben csökkent, a gyermekkori nagycsalád, a nagyon fiatal korban kötött házasság és házasság előtt született gyermek hatása valamelyest növekedett.

Két fontos és nagyobb léptékű változást emelek ki, mégpedig a gyermekek száma és életkora, illetve a naptári periódus esetén.

A gyermektelenek és az egygyermekesek minden kategóriájában emelkedett a válási kockázat, és a háromgyermekes családoknál, ahol a legkisebb gyermek 0–3 éves, szignifikánssá vált és jelentősen növekedett az esély. Azt mondhatjuk tehát, hogy a második gyermek megszületése stabilizáló hatást fejt ki a házasságra, a harmadik gyermek esetében azonban már nincs ilyen hatás. A legkisebb gyermek életkora szintén fontos tényező, bár erős és statisztikailag szignifikáns hatásokat csak az elsőszülött gyermekekénél látunk. Összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy az első és második gyermek megszületésekor, illetve egészen fiatal korában csökkenti a házasság felbomlásának esélyét, az első gyermek 4–6 éves korában kissé növekednek a kockázatok, a második gyermeknél ugyanebben az életkorban már csökkennek, a harmadik, illetve többedik gyermek esetében pedig a 0–3 éves kor növeli a válás kockázatát.

A naptári periódus hatása minden időszakban jelentősen csökkent, és 75%-nál sehol sem magasabb az esélynövekedés (szemben a korábban tapasztalt több mint másfélszeres növekedéssel). Ez az eredmény egyáltalán nem meglepő, hiszen a válásban közrejátszó számos tényező (illetve amelyeket közülük itt figyelembe vettünk) „elviszi” a periódushatás jó részét, ezért a csökkenés törvényszerű.

A házasságtartamról nem ejtettem még szót: ez a változó minden modellben szerepel, hiszen ez az ún. alap időváltozó (basic time factor), ami alapján az egyes modellek a relatív válási kockázatokat becsülik. Itt azt látjuk, hogy az első évhez viszonyítva a harmadik, ötödik és a hetedik évben növekszik a válási esély – a legmagasabb a harmadik évben –, bár egyre kisebb mértékben, és a nagyon hosszú házasságoknál – 20 éves vagy hosszabb házasságtartam esetén – a kezdeti kockázat töredékére csökken.

Új párkapcsolatok a válás után

A válás után kialakuló párkapcsolatok közül csak az együttélésen alapuló párkapcsolatokat vettem figyelembe, az elemzés során azonban nem tettem különbséget aközött, hogy ez élettársi kapcsolat vagy házasság. A modelleket külön becsültem a férfiakra és a nőkre, az eredményeket is külön mutatom be.

1. Férfiak

Az életkor és az új kapcsolat kialakításának összefüggése szignifikáns: minél idősebb valaki, annál nehezebben talál újra párta. A 30 év alattiakhoz viszonyítva a 40–49 évesek számára megfeleződik ennek az esélye, a náluk idősebb korcsoport tagjai esetében pedig egyharmadára csökken. A jelenség elsősorban a fizikai vonzerő csökkenésével hozható kapcsolatba.

A családnak a gyermekkor idején megtapasztalt felbomlása növeli az új párkapcsolat kialakításának valószínűségét, az ép családban nevelkedettekhez viszonyítva 40%-kal. A testvérekkel együtt felnövők szintén nagyobb eséllyel találnak újra párt, mint az egykék.

A házasság előtti együttélés és a házasság tartama nincs hatással a házasság felbomlása utáni párkapcsolati esélyekre.

Nem könnyű magyarázatot adni arra az eredményre, hogy minél későbbi időszakra datálódó válásról van szó, annál inkább csökken az érintettek esélye, hogy új társat találjanak. Így például már az 1970–1989 között elváltak a viszonyítási csoport tagjaihoz képest több mint 20%-kal kisebb valószínűséggel lépnek új párkapcsolatra. Tudjuk, hogy az újrَاهázasodások aránya az elváltak körében az 1970-es évektől nagymértékben visszaesett (elsősorban a férfiak újrَاهázasodási arányszámainak jelentős csökkenése miatt) (Szűcs 1996). Ezzel párhuzamosan azonban gyorsan terjedtek az élettársi kapcsolatok Magyarországon: míg 1970-ben az összes család 2,1%-át tette ki ez az együttélési típus, 1990-ben már 4,3%-át, 2001-ben pedig 9,5%-át (Demográfiai évkönyv 2000.). Miután második párkapcsolatként mind a házasságot, mind az élettársi kapcsolatot számba vettük, a tendenciát az magyarázhatja, hogy az élettársi kapcsolatok számának növekedése nem tudta ellensúlyozni, hogy az újrَاهázasodásoké viszont csökkent. Ez pedig valóság-hű feltételezés, hiszen az élettársi kapcsolatok terjedése az utóbbi egy-másfél évtizedben gyorsult fel.

Az 1990–2002 közötti válások esetében elsősorban a – valószínűleg már a korábbi időszakban is szerepet játszó – felerősödő individualizmusra gondolhatunk, ami gátlólag hathat a párkapcsolatban szükségeszerű elkötelezettség vállalására is. Erre utal az élettársi kapcsolatoknak az ebben az időszakban bekövetkezett gyorsuló térnyerése. Másrészt vegyük számításba, hogy feltehetően sokan élnek úgynevezett „látogató” kapcsolatban (living apart together).

Ha az elvált férj együtt él legalább egy, hat évesnél idősebb gyermekével, esélyei több mint 40%-kal alacsonyabbak egy új párkapcsolatra, mint az egyedül, illetve kicsi gyermekkel élő elvált férfiaknak. A külön élő kiskorú gyermekek nincsenek hatással.

A maguk módján vallásosak, illetve a nem vallásosak szignifikánsan mintegy egyharmaddal nagyobb eséllyel létesítenek új kapcsolatot, mint az egyház előírásait követő vallásos férfiak.

Az iskolai végzettség emelkedésével jelentősen és szignifikánsan emelkedik az új párkapcsolat teremtésének esélye: a felsőfokú végzettségűeké kétszerese az alapfokú végzettségűekének.

Egyértelmű és szintén szignifikáns a válás óta eltelt idő hatása: minél régebben történt, annál inkább csökken a pártalálás valószínűsége, bár a csökkenés nem egyenletes. Példaként: a válás utáni első két évhez viszonyítva a következő három évben 13%-kal

alacsonyabb a valószínűség, ezt követően azonban csaknem megfeleződik, 15 éves távlatban pedig – ez is vízválasztónak tűnik – csak egyharmad annyi a közvetlenül a válás utáni mértékhez képest.

2. Nők

A férfiakéhoz hasonlóan a nők esetében is erős és szignifikáns az életkor hatása, ráadásul sokkal markánsabban érvényesül: a 40-49 évesek párkapcsolati esélyei a legfiatalabb korcsoportéhoz tartozókéknál már az egyharmadát sem érik el, az idősebbeké pedig elenyészőek, csupán egytizednyiek. Itt azzal a közismert ténnyel szembesülünk, hogy a nők esetében a fizikai vonzerő sokkal nagyobb súllyal esik latba, mint ha férfiakról van szó; a jelenség ugyanakkor összefüggésben lehet azzal is, hogy a nők negyvenes éveikben termékenységi időszakuk végére érnek.

A gyermekkorban felbomlott család a nők körében is növeli az új párkapcsolat létesítésének esélyét, bár kevésbé, mint ahogy azt a férfiaknál tapasztaltuk.

A férfiaktól eltérően azok a nők, akik megelőzően együtt éltek későbbi házastársukkal, nagyobb eséllyel lépnek új párkapcsolatra. Tudjuk, hogy a házasság előtti együttélés megnöveli a házasság majdani felbomlásának valószínűségét. Itt az merülhet fel magyarázatként, hogy az ezt a formát választók liberálisabban gondolkodnak a párkapcsolatokról, tehát a későbbiekben is könnyebben alakítanak ki újat, de kevésbé elkötelezett formában, tehát élettársiban.

Ugyancsak a nőkre jellemző, hogy a házasságtartam összefügg a pártalálási esélyekkel: a házasságukat 6–10 év után felbontó nők esetében ez 25%-kal alacsonyabb, mint a referenciacsoport (0-5 év) tagjaié.

A válás az áttekintett időszak egyes periódusain keresztül a jelen felé haladva – mint a férfiak esetében is – trendszerűen gyengülő intenzitással, de csökkenti az új párkapcsolat esélyét. A hatás azonban gyengébb: az 1990 és 2002 között elváltak 25%-kal kisebb valószínűséggel találnak párra, míg a férfiak esetében az esély megfeleződsét tapasztaltuk. Ez a reláció összhangban van azzal, hogy az újraraházasodás elsősorban a férfiak körében csökkent.

Az új párkapcsolat kialakulását a gyermekszám a vártnál kevésbé befolyásolja. Egy családtípusnak van visszatartó hatása: ha több kiskorú gyermekével él együtt valaki és közöttük van óvodáskorú vagy fiatalabb. Más esetben – ha csak egy kiskorúval alkot

háztartást az édesanya vagy ha a gyermekek már legalább iskoláskorúak – nem csökken az új párkapcsolat kialakulásának valószínűsége.

Érdekes módon a külön élő kiskorú gyermekek szignifikánsan növelik az esélyeket, közel kétszeresére azokéhoz képest, akiknek nincs külön élő kiskorú gyermekük. Ennek – az előző eredmények fényében – csak részben lehet az a magyarázata, hogy ilyenkor vagy nincs, vagy kevesebb számban él kisgyermek az érintettek saját háztartásában, hiszen ez a tényező önmagában nem volt szignifikáns hatású. Mindenképpen egy sajátos, kis létszámú csoportról van itt szó.

A vallásosság a nőknél nem játszik szerepet. Az iskolai végzettség befolyása ellentétes a férfiaknál tapasztaltakkal: az alapfokú képesítésűekhez viszonyítva a szakmunkás-képzőt végzetek és az érettségizettek esélyei 14–16%-kal csökkennek – a férfiaknál növekedést tapasztaltunk –, a diplomásoknál pedig a hatás nem is szignifikáns.

A válástól eltelt időtartam hatása itt is egyértelmű: minél több idő telt el a válás után, annál kisebbek az esélyek. Összhangban azzal, hogy a válást követően a nők mind kevesebb új párkapcsolatot létesítenek, az esélyek is fokozatosan csökkennek, és hamarabb állapodnak meg alacsony szinten, mint a férfiak esetében.

3. A férfiak és nők közötti eltérések az új párkapcsolatokat befolyásoló tényezőkben

Ismét azt a már ismert jelenséget tapasztaljuk, hogy az új párkapcsolatok kialakításának folyamatában a demográfiai tényezők hatása jól meghatározható, a gazdasági és az iskolázottsági hatások azonban nem egyértelműek. A szülői család gyermekkorban megtapasztalt felbomlása minden esetben növeli az új párkapcsolatok kialakulásának esélyét, a házasságot megelőző együttélés befolyása viszont csak a nőkre nézve volt szignifikáns. Nemenként eltérő az érintettek gyermekeinek hatása: a nők esetében a több együtt élő kiskorú, közöttük legalább egy 0–6 éves gyermek csökkenti a pártalálás esélyét, míg a férfiaknál az a körülmény jár ugyanezzel, ha az együtt élő kiskorú gyermek hat évesnél idősebb. A külön háztartásban élő kiskorú gyermek léte csak a nőknél gyakorol szignifikáns hatást, mégpedig úgy, hogy csaknem kétszeresére növeli az új kapcsolat kialakulásának esélyét. A válás időszaka szerinti megkülönböztetésből egyértelműen az a következtetés adódik, hogy napjainkhoz közeledve mindkét nem esetében csökken a párkapcsolatok kialakulásának gyakorisága. A férfiaknál az iskolázottság hatása szignifikáns, a

diplomás nőknél nem, irányultsága viszont ellentétes: az előbbieket tekintve a képzettség növeli, az utóbbiaknál csökkenti az esélyeket. A vallásosság csak a férfiakat illetően játszik szerepet: az egyház előírásai szerint vallásosak kisebb eséllyel találnak új párt.

A kapott eredmények tehát a legtöbb esetben összhangban vannak a szakirodalomból már ismert megállapításokkal, néhány esetben azonban – főként a nőkre vonatkozóan – meglepő eredményekre jutottam.

Az erőforrásokra vonatkozó elmélettel egybecsengenek a férfiak iskolai végzettséggel párhuzamosan emelkedő esélyei, a nőknél viszont ennek éppen az ellenkezőjét tapasztaltam. A házassági piacon való érvényesülés mindkét nem esetében igazolja, hogy a fizikai vonzerőnek az életkor függvényében bekövetkező csökkenése visszatükröződik a társtalálás kisebb valószínűségében. A nők esetében a gyermekszám hatása nem egyértelmű, két ponton is nem várt következtetésre jutottam: egyrészt az eredményekből az látszik, hogy egy kiskorú gyermek még nem jelent komoly akadályt az új párkapcsolat kialakításában; másrészt a kettő vagy több kiskorú gyermek eltartásának terhe sem jelent elég erős kényszert az új házasságra vagy élettársi kapcsolat teremtésére. Szintén nem számítottam arra, hogy ha egy nőnek külön élő kiskorú gyermeke van, jóval nagyobb eséllyel lép új párkapcsolatra. Ennek egyik lehetséges okaként az jöhet szóba, hogy az új kapcsolat esetleg már a válás idején is fennállt, és ennek stabilizálása érdekében az érintett könnyebben lemondott gyermekéről.

IV. A dolgozat hasznosítására vonatkozó észrevételek

A dolgozat további hasznosítási lehetőségei két irányba mutatnak: egyrészt a vizsgálatokból következő további kutatások felé, másrészt pedig a kapott eredmények alapján a lehetséges társadalmpolitikai kezelést igénylő problémák felvetése irányában.

Lehetséges további kutatási irányok

Mind a vizsgálandó kérdések körét, mind pedig az alkalmazott módszert tekintve több lehetőség is kínálkozik a továbblépésre.

A párkapcsolatok, és különösen a gyermekes párkapcsolatok esetében különösen nagy hangsúlyt kellene helyezni az élettársi kapcsolatokra, hiszen az együttélésen alapuló párkapcsolatok között egyre nagyobb súllyal szerepelnek. Annak ismeretében, hogy az

élettársi kapcsolatok bomlékonyabbak, mint a házasságok, továbbá, hogy a válás utáni párkapcsolatok túlnyomó része is élettársi kapcsolat, témánk szempontjából kiemelt jelentőségű ezek vizsgálata.

Az egyszülős családok életkörülményeinek, a különböző típusú egyszülős családoknak, a felbomlott család egyes részeinek egymással való kapcsolatának területei is további vizsgálatra várnak.

A dolgozatban bemutatott vizsgálatokat is tovább lehetne finomítani. Egyrészt a válás meghatározásánál nem a jogi értelemben vett válást, hanem a szétköltözést, vagyis az életközösség megszűnését lehetne figyelembe venni – így jobban össze lehetne hasonlítani a házastársi és az élettársi kapcsolatok felbomlását. Másrészt ki lehetne szélesíteni a vizsgálatba bevont változók körét, különös tekintettel a dinamikus változókra. Ehhez az kell, hogy az eseménytörténeti elemzés adatszükségletének megfelelő adatok álljanak rendelkezésünkre, vagyis az adott változó – például a munkaerőpiaci helyzet, ami esetünkben fontos szerepet játszhat a folyamatok jobb megértésében – változásait naptárszerűen lehessen követni. Az eddigiekben azért volt csak kevés ilyen változó létrehozására lehetőség, mert az „Életünk fordulópontjai” panelvizsgálatból csak az első hullám adatait használtam, vagyis retrospektív adatokat. A vizsgálat további hullámai – a második hullám adatai már rendelkezésre, a harmadik hullám előkészítése folyamatban van – olyan adatokat fognak biztosítani, amelyek lehetőséget adnak dinamikus változók képzésére.

Egy további lehetőség a módszer bizonyos mértékű megváltoztatása. Egyrészt, használhatunk olyan modellt, amelyben a vizsgált eseménynek nem csak két kimenetele lehet – pl. hogy létrejön-e új párkapcsolat a házasság után vagy sem, hanem azt is vizsgálhatjuk, hogy a létrejövő új kapcsolat házasság vagy élettársi kapcsolat (ez a versengő kockázatok (competing risks) módszere). Alkalmazhatunk többszintű (multilevel) eseménytörténeti elemzést, amikor is bevonhatunk az elemzésbe makrotársadalmi mutatókat is, például az adott társadalomban tapasztalható válási vagy újrarázasodási arányszámokat. Arra is van lehetőség, hogy az egyéni élettörténet egymással párhuzamosan zajló, egymással kölcsönhatásban lévő folyamatait egyszerre elemezzük, például a gazdasági aktivitást és a párkapcsolati életutat.

Ugyancsak a panelvizsgálat egymást követő hullámai teszik majd lehetővé, hogy megvizsgáljuk az értékek és attitűdök szerepét a párkapcsolatok – és így a gyermekes párkapcsolatok esetében is – kialakulásában és megszűnésében.

Társadalompolitikai kezelést igénylő problémák felvetése

A párkapcsolatok és a családi élet területén végbemenő változások nagy valószínűséggel nem fordíthatók vissza. Ezért arra kell törekednünk, hogy az ezek kapcsán felmerülő és társadalmi méretekben jelentkező problémákat megelőzzük, illetve ha már kialakultak, valamilyen módon kezeljük.

A megelőzés az általam vizsgált esetekben azt jelenti, hogy elsősorban a párkapcsolatok, tehát a házasságok és az élettársi kapcsolatok felbomlásának esélyét kell lehetőség szerint csökkenteni, különösen pedig a gyermekes párkapcsolatokét. Ha már felbomlott a kapcsolat, akkor a pszichés, anyagi, életkörülményekben jelentkező hátrányok csökkentését érdemes célul kitűzni, illetve az egyedül maradtak új társra találásának esélyeit növelni.

A dolgozatban eredményei rámutatnak a válásban és a válás utáni új párkapcsolatok kialakításban szerepet játszó néhány tényezőre, s ezzel más szakmák képviselőinek – például szociális munkásoknak, pszichológusoknak, jogászoknak stb. – jelzik az, hogy mely területeken érdemes beavatkozni és a felmerült problémákra megfelelő kezelésmódot kidolgozni.

A legfontosabb célkitűzések ezen a területen a következők lehetnének:

- a válás során és a válás utáni új párkapcsolatokban is megjelenő nemek közötti egyenlőtlenséget csökkenteni kellene;
- kiemelt figyelmet kellene szentelni a gyermekek szerepének, amikor a párkapcsolatok formája gyors változáson megy keresztül;
- speciális házassági tanácsadási módszert kellene kidolgozni az olyan házasságokra, amelyek esetén a felbomlás nagyobb kockázatával kell számolni;
- újra kellene gondolni a családpolitika és a szociálpolitika kapcsolatát annak fényében, hogy a társadalmi státusz és a válás illetve a későbbi új párkapcsolatok közötti viszony igen összetett.

V. Főbb hivatkozások

- Amato, Paul R. [1996]: Explaining the intergenerational transmission of divorce. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 58, 628-640.
- Andersson, Gunnar [1997]: The Impact of Children on Divorce Risks of Swedish Women. *European Journal of Population* 13: 109-145.
- Becker, Gary S. [1981]: *A Treatise on the Family*. Harvard University Press, Cambridge.
- Bernhardt, Eva M. [2000]: Repartnering among Swedish men and women: A case study of emerging patterns in the second demographic transition. Paper contributed to the FFS Flagship conference, Brussels, 29-31 May 2000.
<http://www.unece.org/ead/pau/flag/papers/bernhard.pdf>
- Booth, Alan - David Johnson - Lynn K. White - John N. Edwards [1986]: Divorce and marital instability over the life course. *Journal of Family Issues*, 7: 421-442.
- Booth, Alan - David Johnson [1988]: Premarital cohabitation and marital success. *Journal of Family Issues*, 9: 255-272.
- Brüderl, Josef - Frank Kalter [2001]: The Dissolution of Marriages: The Role of Information and Marital-Specific Capital. *Journal of Mathematical Society*, 25: 403-421.
- Bukodi, Erzsébet – Péter Róbert [2003]: Union Disruption in Hungary. *International Journal of Sociology*, Vol. 33, No. 1, Spring 2003, pp. 64-94.
- Bumpass, Larry - James Sweet - Teresa Castro Martin [1990]: Changing patterns of remarriage. *Journal of Marriage and Family*, Vol 52, No. 3, 747-756.
- Cherlin, Andrew J. [1992]: *Marriage, Divorce, Remarriage*. Harvard University Press, Cambridge.
- Cleves, Mario A. - William W. Gould - Roberto G. Gutierrez [2004]: *An Introduction to Survival Analysis Using STATA*. Stata Press
- Coontz, Stephanie [2004]: The World Historical Transformation of Marriage. *Journal of Marriage and Family*, 66 [November 2004]: 974-979.
- Cseh-Szombathy László [1979]: *Családszociológiai problémák és módszerek*. Gondolat, Budapest.
- Csernák Józsefné [1996]: Házasság és válás Magyarországon, 1870-1994. *Demográfia*, 1996. 2-3. szám. 108-135.
- De Graaf, Paul M. - Matthijs Kalmijn [2006]: Change and Stability in the Social Determinants of Divorce: A Comparison of Marriage Cohorts in the Netherlands. *European Sociological Review*, Vol. 22, No. 5, December 2006: 561-572.
- Dourleijn, Edith – Aart C. Liefbroer [2002]: Unmarried cohabitation and union stability: Testing the role of diffusion using data from 16 European countries. *Demography*, Volume 43, Number 2, May 2006, pp. 203-221

- Ermisch, John [2002]: Trying again: repartnering after dissolution of a union. ISER Working Papers, Number 2002-19. <http://www.iser.essex.ac.uk>
- Feng, Du - Roseann. Giarusso [1999]: Intergenerational Transmission of Marital Quality and Marital Instability. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 451-463.
- Fergusson, David M. - L. John Horwood - Frederick T. Shannon [1984]: A proportional hazards model of family breakdown. *Journal of Marriage and the Family*, 46: 539-549.
- Goldscheider, Frances – Sharon Sassler [2006]: Creating stepfamilies: Integrating children into the study of union formation. *Journal of Marriage and Family*, Vol 68, 275-291.
- Graaf, Paul M. de - Matthijs Kalmijn [2003]: Alternative routes in the remarriage market: Competing-risk analyses of union formation after divorce. *Social Forces*, 81[4]: 1459-1496.
- Greenberg, Ellen F. - W. Robert Nay [1982]: The intergenerational transmission of marital instability reconsidered. In: *Journal of Marriage and the Family*, 44: 335-347.
- Haskey, John [1999]: Divorce and remarriage in England and Wales. *Population Trends*, 1999 Spring, 18-22.
- Hoem, Britta - Jan Hoem [1992]: The Disruption of Marital and Non-Marital Unions in Contemporary Sweden. In: J. Trussell - R. Hankinson - J. Tilton [Eds.]: *Demographic Applications of Event History Analysis*. Oxford, Clarendon Press: 61-93.
- Hughes, Jody [2000]: Repartnering after divorce. *Family Matters*, No. 55. 16-21.
- Kalmijn, Matthijs - Paul M. de Graaf [2000]: Remarriage and cohabitation after divorce in Netherlands: Competing risks analyses of social, economic, and cultural determinants. Paper to be presented at the conference "Population Studies in Britain and the Netherlands", a joint conference of the "British Society of Population Studies" and the "Nederlandse Vereniging voor Demografie", Utrecht, Netherlands, August 31-September 1, 2000.
- Keij, Ingeborg - Carel Harmsen [2001]: "Repartnering": living with a new partner after breaking up. Paper for the EAPS Population Conference, 7-9 June 2001, Helsinki, Finland.
<http://www.vaestoliitto.fi/toimintayksikot/vaestontutkimuslaitos/eapskonferenssi/Papers/Theme%20B/Keij.pdf>
- Kiernan, Kathleen [2002]: The State of European Unions: An analysis of FFS data on partnership formation and partnership dissolution. In: Macura, Miroslav – Gijs Beets (eds.): *Dynamics of fertility and partnership in Europe: insights and lessons from comparative research*. Vol.1, New York and Geneva, pp. 57-76.
- Kiernan, Kathleen - Hilary Land - Jane Lewis [1998]: *Lone Motherhood in Twentieth-Century Britain*. Clarendon Press, Oxford.
- Kiernan, Kathleen [1986]: Teenage Marriage and Marital Breakdown: A Longitudinal Study. *Population Studies*, 40, 1: 35-54.

- Kravdal, Oystein [1988]: The Impact of First-Birth Timing on Divorce: New Evidence from a Longitudinal Analysis Based on the Central Population Register of Norway. *European Journal of Population*, Vol.3. No. 3., [July 1988]: 247-268
- Lambert, Paul [2003]: Constructing Data for Event Histories: data formats and introductory analyses. www.cf.ac.uk/socsi/main/lambertp/downloads.html
- Lampard, Richard - Kay Peggs [1999]: Repartnering: the relevance of parenthood and gender to cohabitation and remarriage among the formerly married. *British Journal of Sociology*, Vol. 50 No. 3 443-465.
- Lesthaeghe, Ron [1996]: The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation. In: Mason, Karen O. - Jensen, An-Magritt [ed.]: *Gender and Family. Change in Industrialized Countries*. Oxford, Clarendon Press: 17-62.
- Lewis, Robert A. - Graham B. Spanier [1979]: Theorizing about the quality and stability of marriage. In: *Contemporary Theories About the Family*, Vol. I., Edited by Wesley R. Burr, Reuben Hill, F. Ivan Nye and Ira L. Reiss, New York, Free Press, 268-294.
- Martin, Steven P. [2006]: Trend sin marital dissolution by women's education int he United States. *Demographic Research*, Vol. 15, Article 20, pp. 537-560. <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol15/20/>
- Martin, Teresa Castro - Larry L. Bumpass [1989]: Recent Trends and Differentials in Marital Disruption. *Demography*, 26. 1: 37-51.
- McKay, Stephen [2002]: The Dynamics of Lone Parents, Employment and Poverty in Great Britain. <http://www.benefits.org.uk/loneparentdynamics.pdf>
- McLanahan, Sara - Gary Sandefur [1994]: *Growing up with a single parent: What hurts, what helps*. Harvard University Press; Cambridge, Massachusetts; London, England
- Mott, Frank L. - Sylvia F. Moore [1979]: The causes of marital disruption among young Americans: an interdisciplinary perspective. *Journal of Marriage and the Family*, 41: 355-365.
- Oláh Livia [2001]: Gender and family stability: Dissolution of the first parental union in Sweden and Hungary. <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol4/2/4-2.pdf>
- Parker, Robyn [1999]: Repartnering following relationship breakdown. *Family Matters* No. 53. 39-43.
- Pongrácz Tiborné - Spéder Zsolt [2002]: Párkapcsolatok az ezredfordulón. In: Spéder Zsolt [szerk.]: *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés. Életünk fordulópontjai. Műhelytanulmányok 1*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest.
- Pope, Hallowell - Charles W. Mueller [1976]: The intergenerational transmission of marital instability: comparison by race and sex. *Journal of Family Issues*, 32: 49-66.
- Raschke, H. J. [1988] Divorce. In: *Handbook of Marriage and the Family*, ed. by M. B. Sussman and S. K. Steinmetz, Plenum Press, New York - London, 597-624.

- Raymo, James M. – Miho Iwasawa – Larry Bumpass [2004]: Marital Dissolution in Japan: Recent Trends and Patterns. *Demographic Research*, Vol. 11, Article 14, pp. 395-420. <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol11/14/>
- Rollins, Boyd - Harold Feldman [1970]: Marital satisfaction over the family life cycle. In: *Journal of Marriage and the Family*, 32: 20-28.
- Rollins, Boyd - Kenneth Cannon [1974]: Marital satisfaction over the family life cycle: a reevaluation. In: *Journal of Marriage and the Family*, 41: 271-272.
- S. Molnár Edit [1997]: A gyermeküket egyedül nevelő és kétszülős családban élő anyák szülői, családi attitűdjeinek vizsgálata. Kézirat. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest.
- Somlai Péter [1999]: A sokféleség zavara: a családi életformák pluralizációja Magyarországon. *Demográfia*, 1999/1-2: 38-47.
- Spanier, G. B. - R. A. Lewis - C. L. Cole [1975]: Marital adjustment over the family life cycle: the issue of curvilinearity. In: *Journal of Marriage and the Family*, 37: 263-275.
- Spéder Zsolt [2005]: Az élettársi kapcsolat térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átalakulás értelmezéséhez. *Demográfia*, 2005. 48. évf. 3-4. sz. 187-217.
- Spéder, Zsolt [2005]: Az európai családformák változatossága. Párkapcsolatok, szülői és gyermeki szerepek az európai országokban az ezredfordulón. *Századvég*, 2005/3: 3-47.
- Stewart, Susan D. - Wendy D. Manning - Pamela J. Smock [2003]: Union formation among men in the U.S.: Does having prior children matter? *Journal of Marriage and Family*, Vol. 65, 90-104.
- Sweeney, Megan M. [1995]: Remarriage of men and women: The role of socioeconomic prospects. CDE Working Paper No. 95-08.
- Szukicsné Serfőző Klára [1995]: Az egyszülős családok társadalmi-demográfiai jellemzői. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, 55.
- Thornton, Arland [1991]: Influence of the Marital History of Parents on the Marital and Cohabital Experiences of Children. *The American Journal of Sociology*, Vol. 96., No. 4. [Jan 1991]: 868-894.
- Utasi Ágnes [1997]: A válás és együttélés rétegekülönbségei. *Társadalmi Szemle*, LII. Évfolyam, 7. szám: 56-66
- Vaillant, Caroline O. - George E. Vaillant [1993]: Is the U-curve of marital satisfaction is an illusion? A 40-year study of marriage. In: *Journal of Marriage and the Family*, 55: 230-239.
- VanLaningham, Jody - David R. Johnson - Paul Amato [2001]: Marital Happiness, Marital Duration, and the U-shaped Curve: Evidence from a Five-Wave Panel Study. *Social Forces*, June 2001, 78[4]: 1313-1341

- Wagner, Michael - Bernard Weiss [2006]: On the Variation of Divorce Risks in Europe: Findings from a Meta-Analysis of European Longitudinal Studies. *European Sociological Review*, Vol. 22, No. 5, December 2006: 483-500.
- Waite, Linda J. - Lee A. Lillard [1991]: Children and marital disruption. *American Journal of Sociology*, 96, 930-953.
- Wallerstein, Judith S. - Julia M. Lewis - Sandra Blakeslee [2000]: The unexpected legacy of divorce. The 25 year landmark study. Hyperion, New York.
- White, James [1987]: Premarital cohabitation and marital stability in Canada. *Journal of Marriage and the Family*, 49: 641-647.
- White, Lynn K. - Alan Booth [1985]: The transition to parenthood and marital quality. In: *Journal of Family Issues*, 6: 435-450.
- Wu, Zheng - T. R. Balakrishman [1994]: Cohabitation after marital disruption in Canada. *Journal of Marriage and Family*, vol. 56, No.3, 723-734.
- Yamaguchi, Kazuo [1991]: *Event History Analysis*. Sage Publications

VI. A szerzőnek a témában megjelent publikációi és előadásai

FOLYÓIRATCIKKEK

Az első házasság felbomlása – eseménytörténeti elemzés
(megjelenés alatt, Demográfia)

Az elváltak párkapcsolatai
Korfa, 2006/4. 1-5.

Új párkapcsolatok az első válás után – eseménytörténeti elemzés
Demográfia, 2006/2-3. 173-196.

Az elváltak lakáskörülményei
Demográfia, 2005/4. 375-414.

Válás után két évvel
Korfa, 2005/4. 3-4.

KONFERENCIA ELŐADÁSOK

Repartnering after divorce in Hungary
Német – Magyar – Lengyel Demográfiai Műhely
Kiedrich, Németország
2006. szeptember 2-6.

Factors influencing divorce in Hungary over time - poszter
“Social Exclusion and Changing Demographic Portrait of Europe”
nemzetközi konferencia
Budapest
2007. szeptember 6-8.